

EVOLUȚIA MORFOLOGICĂ A TERMENILOR EDITORIAL-POLIGRAFICI

THE MORPHOLOGICAL EVOLUTION OF EDITORIAL-POLYGRAPHIC TERMS

Svetlana CALARAȘ

MA, Lecturer

Moldova State University, Republic of Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7326-853X>

Abstract. Currently, the publishing-printing process is seen as a combination of editorial and technical means for the production of printed products: books, newspapers, magazines, etc. Given that any national language reflects the wisdom and life experience of the nation, the specialized language of science, technology and production conveys the knowledge and experience of all mankind. In connection with the intensive development of printing production and the computerization of most processes, the number of specialized terms is increasing.

The established terminology does not interfere with mutual understanding of professionals, but the introduction of new terms into the general language creates certain difficulties in communication. A large number of new concepts and technical terms appear in printing, many old ones undergo various changes, which makes it possible to most fully and clearly trace the trends of modern development, the ways of forming new terminological units and the laws of language nomenclature on the material of English terminology of printing production.

Therefore, the morphological method of term formation, which includes affixation, compounding, conversion, abbreviation and interlingual borrowings, is used in all thematic groups of the terminological system of the publishing and printing industry, and is productive even at the current stage of terminology development.

Keywords: editorial-polygraphic, morphological method, terminology, term formation, development.

În prezent, tipărirea este văzută ca o combinație de mijloace tehnice pentru producerea de produse tipărite: cărți, ziare, reviste etc. Dat fiind faptul că orice limbă națională reflectă înțelepciunea și experiența de viață a națiunii, limbajul specializat al științei, tehnologiei și producției transmite cunoștințele și experiența întregii omeniri. În legătură cu dezvoltarea intensivă a producției de imprimare și computerizarea majorității proceselor, numărul termenilor speciali este în creștere.

Terminologia consacrată nu interferează cu înțelegerea reciprocă a profesioniștilor, introducerea noilor termeni creează anumite dificultăți în comunicare. Un număr mare de noi concepte și termeni tehnici apar în tipărire, multe dintre cele vechi suferă diverse modificări, ceea ce face posibilă urmărirea cât mai completă și clară a tendințelor dezvoltării moderne, a modalităților de formare a unor noi unități terminologice și a legilor nominalizării limbajului pe materialul terminologiei engleze a producției de imprimare.

În textele de specialitate editorial-poligrafice pe care le-am studiat cu scopul de a extrage termenii editorial-poligrafici, pentru a fi analizați, i-am clasificat în: clasa substantivelor, clasa verbelor, clasa adjectivelor, clasa adverbilor etc.

Corpusul analizat plasează majoritatea termenilor în clasa substantivului. Acești termeni denumesc: profesii și instrumente, procese și materiale, etc. Încadrarea în această clasă implică categoriile gramaticale de gen, număr și de flexiune cazuală. Împrumuturile recente, care prezintă categoriile gramaticale a neutruului, sau a masculinului și a pluralului, au terminația -e, sau -uri (computer – computere, soft – soft-uri etc.).

Substantivele cu cea mai mare ocurență sunt cele legate de tipurile de literă, tipurile de tipar, tipurile de legătură, etc.: *acvaforte, aldină, Bauzonnet, blindruc (tipar sec), Bonet, Bradel, burin, calc, capitală, cicero, clape de linotip, clișeu, cristal (literă albă, neîngroșată), doască, culegar, cursivă, diplograf, dispozitiv, ductor, flexografie, gherghef, iuft, ghilotină, instrument de zețuire, italică, îngustă, Legrain, machet, Marius-Michel, memphis (literă egiptiană), meșină, normală, palmete, papșer, pilc, pointe sèche, poșoar, rinsouri, rozete, reglet, safian, schwabacher, scoarță, software, șamoa, șif, șlips, șpalt, ștanță, taille douce, tiefdruc/ tifdruc (tipar adânc), tipar algrafic, tipar înalt, tipar parțial, tipar rotativ, tipar xerografic, tramă, tricromie Tory etc.*

O alta clasă vastă este cea a verbului. Acestea descriu procese de editare, tipărire, legare, difuzare, etc.: *a calandra, a calchia, a imprima, a lega, a macula, a netezi, a nutui, a prelucra, a printa, a procesa, a publica, a revela, a restaura, a rilui, a rițui, a șanțui, a ștanța, a testa, a tipări, a upgrada etc.*

Observăm mai multe ocurențe adjectivale, care se referă în mare parte la trăsături ale literelor, textelor, proceselor tipografice etc.: *copertă mută, vorbitoare, tipar adânc, algrafic, înalt, parțial, rotativ, xerografic, literă gotică, italică, îngustă, lată, majusculă, semineagră, versală/ verzală etc.*

În poligrafia veche (sec XVIII – XIX), metoda morfologică de formare a termenilor a fost folosită cu vehemență în toate grupele tematice (conceptuale) ale sistemului terminologic al industriei tipografice. Termenii au fost formați în diferite moduri: prin folosirea resurselor existente (conversia, împrumutul, calcul), prin modificarea resurselor existente (derivarea, compunerea), sau prin crearea de noi entități lingvistice (neologisme).

Astfel, termenii se pot forma prin modificarea resurselor existente: prin *derivare, compunere, schimbarea valorii gramaticale (conversiune), abreviere și acronimie*. Sursa principală de termeni este însă *împrumutul* în primul rând ca împrumut propriu-zis, dar și sub forma *calcului* aflat în toate etapele de adaptare. Se manifestă o tentație deosebită spre termenii neologici, mai ales spre cei de proveniență germană, franceză și engleză, dar în procesul de introducere eficientă a lor în limbajele de specialitate este justificată din două puncte de vedere: pe de-o parte, termenul neologic, purtând semnificația exactă a conceptului definit, circulă cu mai mare ușurință într-o limbă în comparație cu termenii create sau traduși, care au nevoie de timp pentru a se impune ca termeni de specialitate; pe de altă parte, specialistul este mai sigur de corectitudinea informației pe care o transmite termenul original.

Derivarea și compunerea. Cercetând termenul tipografic *hărturărie*, am aflat că încă la 3 iulie 1787, Nicolae Mavrogheni a pus pe Nicolae Filipescu și pe vornicul Golescu “să găsească vad pe Dâmbovița [...] pentru a se pune de [...] părintele mitropolit fabrica de hârtie” (op. cit. V.A.Ureche „Trei Ani”) [1, p. 15]. Cu 5 februarie 1799 este datat un document prin care un doctor primește de la Mitropolie un teren pentru casă „pentru osteneala de atâția ani ce au făcut la fabrică [...] la lucrarea *hârtii* câtă s-au făcut până acum” (op. cit. Arhivele Statului București, Condica Mitropoliei pentru arendări și locuri din București, pe anii 1793-1800) [ibidem, p. 20]. Astfel, observăm o formă arhaică al substantivului *hârtie* la cazul genitiv, articulat: *hârtiei* – *hârtii*, morfemul –ii fiind modificat cu timpul în –iei.

De asemenea, termenul *lucrarea* ar putea fi predecesorul termenului *confecționarea hârtiei*. Tot din a II-a jumătate a secolului XVIII datează o însemnare că “o sută coale de hârtia bună” costa 1 leu și 10 parale (op. cit. Ilie Corfus, „Însemnări de demult”, Ed. Junimea, Iași, 1975) [ibidem, p. 65], cât și o altă însemnare în “Documente privitoare la istoria orașului București” de George Potra despre „facerea hârtiei” (op cit. George Potra „Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)”) [ibidem, p. 92]. Așadar, în cazul flexiunilor termenului *hârtie*, observăm unele mutații de ordin morfematic: *hârtie* – *hârtie*, *hârtii* – *hârtiei*, *hârtiia* – *hârtia*.

Cât privește structura termenului, tema lexicală este păstrată *hartur-hărtur*, doar sufixul fiind modificat. O ipoteză ar fi că evoluția acestui termen s-a produs în direcția lexemului *hârtie*, adică termenul ce denotă atelierul este adaptat cu timpul la produsul finit al acesteia (*hărturărie* – *hârtie*). *Hărturărie* ar fi un produs al contaminăției, fapt indicat de o analogie între *harturghie* și *hârtie* (*harturghie* + *hârtie* > *hărturărie*). Ca rezultat al modificării structurii semice a sememului derivant (*harturghie* > *hardughie*), apare termenul ce există în prezent în limba română și este identificată în dicționarul explicativ – *hardughie* (clădire mare, de obicei veche și dărăpănată).

Dacă este să analizăm alți termenii principali din TEP, primul lucru care ne-ar interesa este termenul *tipografie*, etimologia și evoluția acestuia. Astfel, axându-ne pe termenul principal *tipografie*, putem spune că acesta a evoluat în timp, deși putem găsi și pînă în ziua de azi una din variante (*tipografie*) cu sensul exact pe care îl avea sute de ani în urmă. *Tipografia* (din greacă τυπογραφία — tipografia, cuvânt compus din „τύπος” — tipos, lovitură, amprentă, figură, și „γραφή” — grafi, grafie) reprezintă arta și tehnica tipăritului, a formei și aranjării literelor pe un document scris [DEX: 2004-2026]. Termenul a avut mai multe flexiuni: *typografie*, *tipografii*, *typariu*, *tipariu*, *tiparniță* etc.

Primul exemplu după cronologie, datând anul 1678, îl găsim în Predislovia primei apariții a Cheii Înțeleșului a mitropolitului Varlaam: “Cu multă usârdie amu nevoit și dascălii de *tipografie* am adusu în sfânta [...] Mitropolie a Scaunului Bucureștilor și i-amu așezatu de iznoavă *typografie*, adecă *typariu* de tipăritul cărților amu ridicatu, cu toate meșteșugurile câte au trebuit [...] s-au început a să tipări cu toată nevoița, cu bună socotire” [ibidem, p. 88]. Observăm în același context trei variante ale termenului tipografie: *tipografie*, *typografie*, și *typariu*, fapt datorat, probabil, studiilor religioase ale autorului (la baza cărora,

pe acele timpuri, stăteau greaca și latina), care era o față bisericească ilustră. *Typografia* - τυπογραφία este etimonul grec al termenului românesc *tipografie*. *Typariu* ar fi o “grecizare” al termenului arhaic românesc *tipariu*, etimonul grec *typárion* (τυπάριον- întipărire), sau cel de origine veche slavă *tiparŭ* (formă, model) stând la baza derivatului *tipariu*, respectiv al celui modern – *tipar* [DEX: 2004-2026].

Un alt exemplu ar fi menționarea termenului într-o scrisoare din 1719 de Mihai Bărbătescu în legătură cu o tranzacție: “Mărturisesc întru această scrisoare a mea, vrednică de credință, precum să se știe că cât loc mi-au luat fericitul Constantin Vodă de au lătit casele *tipografiei* [...]” [ibidem, p. 92], sau în prefața Cazaniilor lui Ilie Miniati, scoase în “tipografia cea noao” în 1742 [ibidem, p.93]. În secolul al XIX-lea, tipografia deținea în universul urban un loc bine definit, chiar important, ceea ce este relevat de “cârciuma *tipografiei*”, menționată în 1803 ca funcționând în preajma Mitropoliei, prin 1812 un oarecare Dimitrie Hagi închiria localul numit *Tipografia* Veche, lângă Cișmeaua lui Mavrogheni [ibidem, p.95]. Peste ani, se consemnează un act în care doamna Elena Ionescu își cumpără un teren pe” ulița *Tipografii*”, aceeași structură morfologică fiind prezentă și într-o jalbă din 1836 a lui Răducanu, tipograf, care consemna că “de mic copil am fost [...] sub multe poslușanii la sfânta Mitropolie, cum și [...] sub ascultarea *tipografii*” [ibidem, p.134]. Observăm flexiunile arhaice ale termenului: *tipografii* – *tipografiei*.

Așadar, derivarea și compunerea au avut un rol important în evoluția morfologică a TEP. De exemplu, în 1980 în industria tipografiei din Marea Britanie, iar mai apoi și la noi, a fost implementată prima dată schema tehnologică „formă tipărită pe computer”, care a primit expresie terminologică sub forma unui cuvânt complex *Computer-to-plate* sau abrevierea *CtP* și a permis reproducerea aspectului original primit pe computer direct pe plăcuță. Un an mai târziu, pe piață au apărut modele relativ ieftine de computere personale de la IBM, care nu numai că ar putea servi ca mașină de scris, ci și să editeze texte, să le verifice ortografia, să facă tabele și diagrame, să reproducă ilustrații etc. Aceste evenimente au servit ca începutul dezvoltării de noi sisteme de imprimare, echipamente și apariției unor noi tipuri de producție poligrafică în industria tipografică bazată pe tehnologia computerului. Începutul computerizării proceselor de producție de tipărire este acceptat în lucrarea dată ca factor extralingvistic, ceea ce a dus la apariția unor noi termeni editorial-poligrafici în limba română.

Abrevierea, acronimia și siglarea. Pe parcursul istoriei tipografiei au apărut numeroase prescurtări ale termenilor EP, datorită faptului că acestea facilitau tipărirea unui clișeu ce trebuia cules repetat, sau economiseau spațiu pe materialul imprimat, fie reprezentau un logou/ logotip.

Termenul *logotip* a apărut în tipografia secolului XIX. În vechile tipărituri acesta era sinonim cu ligatură, care însemna îmbinare a mai multor litere într-un semn grafic, pentru economie de spațiu, de exemplu: &, &e, etc. La mijlocul secolului XIX, *logotip* se numea orice clișeu de text care trebuia cules repetat (o denumire de companie, un titlu de ziar, etc.). În secolul XX, logotip a început să fie numit stilul de fontă stilizat a unei denumiri, iar mai târziu, și însuși denumirea unei mărci comerciale. Astfel, datorită mutației semantice, acest

termen capătă sensul de reprezentare simbolică a unei companii, de siglă, termen care, ulterior, a fost prescurtat în logo(u).

Cât privește *siglarea*, ligatura constituie din prescurtarea unei îmbinări de litere, a unui cuvânt sau îmbinări de cuvinte într-un simbol, de exemplu: œ – ligatură dintre o și e, æ – ligatură dintre a și e, ŋ – ligatură dintre n și g, & – și (lat. *et*) – ligatură dintre e și t, @ – la (lat. *ad*) – ligatură dintre a și d, sau a și c (engl. *commercial at*) etc. În poligrafie acestea au apărut din caligrafie, scopul acestora fiind să economisească spațiu pe materialul scris și timp de lucru.

Ligatura &, care are denumirea de *ampersand*, vine de la “and per se and” (lat. per se – prin sine). Ampersand-ul își are originea încă în secolul I d.Hr., în vechiul font cursiv roman, în care literele E și T au fost scrise ocazional împreună pentru a forma o ligatură. După apariția tiparului în Europa în 1455, tipografuli au folosit pe scară largă *ampersand-ul*. Întrucât rădăcinile *ampersand-ului* se întorc în epoca romană, multe limbi care folosesc o variație a alfabetului latin o folosesc.

Elena Ungureanu, autorul monografiei “Dincolo de text: Hypertextul”, numește semnul @ “ligatură caligrafică dintre a și c”. Istoria acestui simbol este foarte interesantă, datând încă din 1345, când ar fi fost descoperit într-un text religios de origine bulgară, însemnând *amin*. Alți călugări medievali au început a folosi această ligatură pentru a prescurta prepoziția latină *ad* (la), folosind o combinație dintre a și forma arhaică a literei d – ð. În 1492 a început a fi utilizat în Spania pentru a desemna o unitate de măsură pentru greutate – *arruba* (din arabă *ar-rub* – un sfert), mai târziu, în 1536 a apărut în Italia, desemnând *amfora* (a 13-a parte din butoi), apoi – “în valoare de”, “la preț de”. În 1885 ligatura a fost introdusă pe claviatura mașinilor de scris, iar în prezent este folosit atât de utilizatorii internetului, cât și în poligrafie: „Semnul tipografic @, numit și *at* (sau *a*) comercial sau *coadă-de-maimuță*, e folosit mai ales în adresele de poștă electronică. Are semnificația “la” și precede porțiunea de adresă care reprezintă domeniul virtual” [2, p.213].

Simbolul # este cel mai frecvent cunoscut sub numele de *semn numeric*, *hash*. Simbolul a fost folosit istoric pentru o gamă largă de scopuri, inclusiv pentru desemnarea unui număr ordinal și ca ligatură ce prescurtează literele, reprezentând unitatea de măsură a greutății *livră* – (engl. *pound*) – derivat din simbolul acum rar lb – de la *libra* (lat. *libra pondō* - greutatea măsurată pe balanță, cântar). Începând cu 2007, utilizarea pe scară largă a simbolului pentru a introduce etichete de metadate pe platformele de socializare a condus la faptul că astfel de etichete sunt cunoscute sub numele de *hashtags*, și, prin urmare, simbolul însuși este numit uneori *hashtag*.

Alte feluri de abrevieri au fost formate datorită omiterii cuvintelor sau a unor părți ale cuvintelor din care un termen era compus, de ex. *a.c.* – anul curent, *et al.* – et allia (lat. și alții), *etc.* – et caetera (lat. și altele), *f., fac.* – fecit, faciebat (lat. făcut de), *n.b.* = nota bene, *P.S.* – post scriptum (postfață), *r.* – recto (prima pagină a unei foi scrise sau tipărite, pagina din dreapta) etc. Abrevieri mai moderne avem de tipul: *GIMP* – GNU Image Manipulation Program (redactor grafic), *ISBN* = International Standard Book Number, *PDF* - Portable Document Format, *Ps* – Photoshop, termenul *EP laser* este un acronim (Light Amplification

by Stimulated Emission of Radiation), etc. Așadar, evoluția abrevierelor, siglelor și acronimelor depinde, în mare parte, de evoluția limbii, dar și a proceselor și mijloacelor și echipamentelor de imprimare (de exemplu, a soft-urilor).

Conversiunea. În cazul folosirii resurselor existente, putem menționa *conversiunea*: trecerea de la o parte de vorbire la alta: *așternut* (Adv<S), *croșetă* (V<S), *original* (Adj<S), *rărire* (V<S), *bastardă* (S<Adj), *a corona* (S<V), etc.

Să luăm în considerare termenul *material*, care s-a constituit pe baza semnificației etimonului său de origine latină – *māteriōlis* (alcătuit din *materie*). Unele împrumuturi române din franceză, engleză, sau latină se caracterizează prin conservarea inițială a tuturor sensurilor ale etimonului, păstrând în limba contemporană o semnificație mai puțin uzuală, arhaică sau dispărută complet în limba sursă. Un astfel de exemplu este ilustrat prin analiza lexico-semantică a termenului *material* în baza următoarelor definiții lexicografice: “1. Alcătuit din materie; (fil.) care aparține realității obiective, existând independent de conștiință și în afara ei. 2. palpabil, concret, real. 3. care constă în bunuri (economice). 4. Materie primă sau semifabricată din care se fac diverse bunuri. 5. Totalitatea lucrărilor, a informațiilor și a datelor folosite pentru întocmirea unei lucrări științifice, literare etc. (fr. *matériel*)” [DEX: 2004-2026].

Observăm că deși definiția originală s-a păstrat în limba contemporană (alcătuit din *materie*), totuși a avut loc fenomenul de extensiune al sensului, majorarea numărului de denotați, denumiți de cuvântul respectiv, dar și de conversiune – *adjectivizarea* substantivului latin. Sensul mai uzual acceptat astăzi este cel de “palpabil, concret, real”, adică *material* ca adjectiv. Cu toate acestea, în terminologia editorial-poligrafică sememul și-a păstrat conotația inițială de “materie primă sau semifabricată din care se fac diverse bunuri”, în cazul dat – *materia (material) albă*, folosită la tipar.

Împrumutul și calcul. Înainte de a trece la prezentarea comportamentului morfologic al anglicismelor cercetate trebuie să specificăm că, din punct de vedere grafic și al pronunției, acestea pot fi incluse în categoria cuvintelor aloglote deoarece își păstrează grafia și pronunția englezească: *advertorial, advertising, banner, bodycopy, brand, branding, brief, briefing, copywriter, layout, logo, pitch, spot, storyboard, target* etc. Mai mult decât atât, în multe cazuri acestea sunt însoțite în scris de diferite mărci grafice: ghilimele sau caractere cursive – care indică sentimentul utilizatorului că, recurgând la acești termeni, se plasează într-un registru anume din punct de vedere comunicațional.

Este evident că marea majoritate a acestor împrumuturi au fost necesare, lucru pus în evidență și de faptul că mulți dintre termenii aparținând strict anumitor domenii au intrat și în uzul publicului larg. Ne referim în special la termenii din domeniul informaticii, care sunt astăzi cunoscuți de un număr din ce în ce mai mare de vorbitori.

Datorită faptului că tehnologiile moderne de imprimare a textelor și imaginilor implică tehnica computerizată, putem vorbi de o tangență implicită între terminologia informaticii și cea a domeniului editorial-poligrafic. De exemplu: *macrocomandă, site, blog, browser, abstract, acuratețe, attachment, computer, download, device, font, preview, printer, scanner, document, server, template, tester, update* etc. La fel, putem spune și de o tangență

între terminologia editorială cu cea a publicității – *ad, advertorial, advertising, art-director, artdirection, banner, bodycopy, brand, branding, rebranding, brief, briefing, copywriter, entertainment, layout, line* (și compusele acestuia *headline, deadline, below the line si above the line*), *logo, indoor, outdoor, pitch, spot, storyboard, target* etc.

Observațiile referitoare la aspectul grafic și fonetic al formațiilor lexicale studiate pot crea impresia că avem de-a face și la nivel morfologic cu unități lexicale complet neadaptate. Corpusul analizat demonstrează însă un comportament diferit al acestora, dovedind existența unor mărci gramaticale capabile să asigure includerea termenilor într-o anumită clasă lexico-gramaticală (substantive, verbe, adjective etc.).

Împrumuturile terminologice directe pot fi și *vechi/ arhaice*. Acestea au lăsat urme vizibile în vocabularul românesc și în procesul de formare a cuvintelor. Totuși, când această practică este folosită în exces, ea rezultă în faptul că publicul-țintă întâmpină dificultăți în înțelegerea termenilor împrumutați și în decodarea mesajului. Exemple de împrumuturi terminologice relativ arhaice, vechi: englezi – *foxing, woodcut* etc., germani – *blindruc, verlag, fiļ/filz, forgreifer, tifdruc, hobel, druck/druckerei* etc., latini – *apendice, corrigenda (erata), adnotare, antologie, vacat, verso*, etc., francezi – *compte rendu, şagrin, şamoa, cul de lampe* etc., italieni – *şteamp/ stampă, scală* etc.

Astfel, atestăm o preponderență a împrumuturilor din limba engleză, dat fiind faptul că prestigiul acestei limbi, de care se bucură ca limbă modernă, duce la creșterea nivelului de competență în domeniul limbii engleze în rândul vorbitorilor de limbă română, factor-cheie care poate încetini considerabil adaptarea cuvintelor împrumutate din această limbă.

Cât privește împrumuturile indirecte, *calcurile*, în procesul evoluție am observat la nivel lexical o românizare a afîxelor (de exemplu, *edition-edîție, pixelization – pixelizare*), un transfer de sens din limba donatoare în limba receptoare (de exemplu, *verso – contrapagină, window – fereastră*), dar și calcuri morfo-sintactice (de exemplu, *user-defined – personalizat*) și frazeologice (de exemplu, *quick format – formatare rapidă, copyright – drept de autor*).

Prin urmare, metoda morfologică de formare a termenilor, care include afixarea, compunerea, conversia, abrevierea și împrumuturile interlinguale, este folosită în toate grupele tematice ale sistemului terminologic al industriei editorial-poligrafice, și este productivă și în stadiul actual al dezvoltării terminologiei.

Bibliografie:

1. OPREA M. Plimbare pe Ulița Tipografiei. București: Ed. fund. cult. rom., 1996.
2. UNGUREANU E. Dincolo de text: Hypertextul. Chișinău: ARC, 2014. 280 p.
3. DEX: 2004-2026, Accesat la: <https://dexonline.ro>.